

ԼԱՎՐԵՆՏԻ ՆՈՎՆԱՆՆԻՍՅԱՆ

**«ԽԱՂՈՂ» ՆԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ
ԴԱՇՏԻ ՆԻՆ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ**

Նուագիտական փվյալները հաստատում են, որ Նայաստանը եղել է ինչպես վայրի խաղողի, այնպես էլ խաղողի ընտանեցման հիմնական տարածք: Եղեգիս գետի վերին հոսանքներում հայտնաբերված խաղողի բրածո փերետների դրոշմները 4-5 միլիոն տարվա վաղնեություն ունեն, իսկ Վաղարշապատից ոչ հեռու գտնվող Առաքաշենի նեոլիթյան բնակատեղից հայտնաբերված գրածոները թվագրվում են Ք. ծ. ա. Չ. հազարամյակի առաջին կեսով¹: «Մշակովի խաղողի փեղական փեսակների բուծման հնագույն կենտրոն է եղել Արարատյան դաշտը: Այդ մասին են վկայում Թեյշեբախի քաղաքի (Կարմիր բլուր) գինու պահեստներից հայտնաբերված խաղողի կորիզները: Կարմիրբլուրյան եւ ժամանակակից խաղողի կորիզների ձևաբանական ընդհանրությունները ցույց են տալիս, որ Արարատյան դաշտի ներկայիս խաղողի փեսակները Ք. ծ. ա. Է. դարում Թեյշեբախիում մշակվող խաղողի ժառանգներն են»²:

Վերջերս «Արենի-1» քարայրում հայտնաբերված նյութերը հաստատում են, որ ոչ միայն խաղողի մշակությունը, այլև գինեգործությունը զարգացման բարձր մակարդակ է ունեցել արդեն Ք. ծ. ա. Ե. հազարամյակի վերջերից:

Խաղողի, խաղողագործական մշակույթի վաղնջական ակունքներ ունենալը տրամաբանորեն ենթադրում է այդ հասկացությունների հետ կապված հնագույն անվանումների գոյություն, որը եւ հաստատվում է մատենագրական փվյալներով, այդ անվանումների ստուգաբանություններով: Նկատի ունենք խաղողենու եւ խաղողի գանազան փեսակների, նրանց մասերի բազմաթիվ անվանումները, որոնց մի մասը հ.-ն. ծագում ունի, մյուսները հին լեզուներից անցած բառեր են: Դրանց պարբ. է հավելել գրաբարյան մատենագրության մեջ չվկայված, բայց բարբառներում առկա մի շարք բառեր, որոնք պարբ. է ներառել հայերենի հնագույն բառաշարի մեջ:

Այս հոդվածում նման կարգի բոլոր բառերին անդրադառնալը նպատակահարմար չենք համարում. կնշենք միայն մի բանիսը, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում կիրառության ժամանակաշրջանի, բառիմաստի, ստուգաբանության եւ բառաքննական նոր դիտարկումների առումով:

1 Տե՛ս Ս. Նորությունյան, Ա. Քալանթարյան, Ն. Պերպոյան, Գ. Մարգարյան, Ն. Մելքոնյան, Ս. Նորության, Պ. Ավետիսյան, Գինին հայոց ավանդական մշակույթում, Երևան, 2005, էջ 14:

2 Անդ, էջ 18:

Աղուրի - Ըստ Արմավրական բառարանի՝ «որթի փաշտաթաղ անելու ճիւղը»³: Բառարանում այն ստուգաբանված չէ: Նր. Աճառյանը գրում է. «Ջարմանայի է, որ բառս պահուած է Այնթապի թրքախօս հայոց մէջ **ախրրա**, **ախուրա** ձևով... ուրիշ փոքր չեմ պատահած այս հագուագիւր բառին»: Գ. Ջահուկյանը նույնպէս բառի ծագումը անստույգ է համարում⁴ (Պարսկերէնում եւ Ղարաբաղի բարբառում **դօրա** «խակ խաղող»-ը կապ ունի՝ արդոք **աղուր**-ի հետ):

Բառի վերաբերյալ ուշագրավ դիտարկում ունի պարմարան Սարգիս Պերրոսյանը: «Աղուրի-ն արմավակիցն է աղօշ/աղոշ «խաղողի որթի նորածիլ ուղեշ» բառի: Սրանց արմարը ծագում է հ.-ե. ***al** - «աճել, աճեցնել, սնել» նախաձևից: **Աղուրի** բառում արմարին հավելվել են **-ուր** (հմմտ. բլուր, հանուր, մրուր, փշուր եւ այլն) եւ **-ի** վերջածանցները: Վերջինս նաեւ բուսանվանական վերջածանց է»⁵:

Նոդինակի կարծիքով այդ բառն ունի նաեւ փեղանվանական կիրառություն, որը հայերի է սեպագիր փոքրերից: «Մ. թ. ա. 713 թ. Ուրարտու ներխուժած Ասորեստանի Սարգոն 2-րդ թագավորը Վանա լճի ավազանում հիշատակում է **Alluria** անունով գետը, իսկ ավելի հարավ... **Alluria** անունով լեռ: Ըստ երևույթին, Alluria գետը Վանա լճին հարող խաղողաշար եւ գինեվեր (մինչեւ Մեծ Եղեռնը) գավառներից որեւէ մեկում է գտնվել»⁶:

Արգասի - «որթափունսիկ երած ճյուղերը»: Բառը գրանցված չէ Նայկագյան բառարաններում: Արմ-ը բնագրային օրինակ չի բերում եւ նշում է բարբառային **արքասի** ձևը: Գ. Ջահուկյանը հավանական է համարում հ.-ե. ծագումը ***ur**՝ «ճյուղ, արմար»-ից՝ նշելով, որ **այգի**, **գինի**, **որթ**, **արգասի** անվանումները խոսում են խաղողագործության՝ վաղնջահայերին ծանոթ լինելու մասին»⁷:

Շիւ - «խաղողի կույրերն ու կեղեր, ճմռած խաղողի մնացորդը»: Բառը բարբառներում ունի նաեւ «մարդաշ, դալար ճյուղ» իմաստը (Արմ.): Վկայությունը «Գիրք վասպակոց»-ից է (միջինհայերենյան շրջանի): Արմ-ում բառը ստուգաբանված չէ: Ն-ե. ծագումը հաստատվում է Պ. Բեդիրյանի ստուգաբանությամբ՝ հ.-ե. ***scip** - «գավազան, բարակ ճյուղ»: Այդ արմարի հետ է կապվում եւ **շիւղ**-ը⁸:

Որթ - «խաղողի փունսը»: Նաճախական գործածություն ունի գրաբարում, ենթադրելի է նաեւ վաղնջահայերենյան գործածությունը: Նր. Աճառյանը բառը դիտում է որպէս հ.-ե. ***porthu**- «հորթ, երինջ, փոքր երեխա» հայ. **որթ** «հորթ, մոզի» իմաստի զարգացում, այնուհետեւ գրում. «նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յայրկա-

3 Տե՛ս Նր. Աճառյան, Նայրեն արմավական բառարան (այսուհետեւ՝ Արմ.), հ. 1, Երեւան, 1971, **Աղուրի** բառահոդվածը:

4 Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Նայրեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 39:

5 Ս. Պերրոսյան, Արարատյան լեռների հին անունների եւ անվանադիրների մասին. «Պարմարանասիրական հանդես» (այսուհետեւ՝ ՊԲՆ), Երեւան, 2010, թ. 3, էջ 224:

6 Տե՛ս անդ:

7 Գ. Ջահուկյան, Նայոց լեզվի պարմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երեւան, 1987, էջ 156, 263:

8 Պ. Բեդիրյան, Մի քանի ստուգաբանություններ. ՊԲՆ, 1962, թ. 2, էջ 144:

պես **հյ. երինջ**, որ բուն նշանակում է «հորթ, կովի ձագ (էգր)», բայց Երեւ. նաեւ «խաղողի որթի մաս»⁹: Նման անցում կա եւ հունարենում¹⁰:

Անկախ նախաձեռնի բնույթից՝ բոլոր դեպքերում բառի բնիկ հայերեն լինելը կասկածից դուրս է:

Ուռ - Ըստ Նոր հայկազյան բառարանի՝ «Բարունակ որթոյ, շառաիղ, ուղէշ, ընծիւղ, ոսպ որեւէ փնկոյ»¹¹: Արմ-ը «խաղողի որթի մաս, ճյուղ» իմաստը չի առանձնացնում, այլ բնոյթական «ճիւղ, ընծիւղ»: ՆՏԲ-ն ավելի ճիշտ է բառի բացատրության հարցում, եւ բերված վկայությունների շարքում հենց առաջին օրինակներում **ուռ**-ը «խաղողի որթի մաս, ճյուղ» իմաստով է: «Ես եմ որթ եւ դուք ուռ», «հասկին անտի ուռ որթոյ եւ ողկոյզ մի խաղողոյ ի նմա», «ուռք ողկուզաբերք ճշմարիտ որթոյն»:

Գ. Զահուկյանը հնարավոր է համարում բառի հնդեւրոպական ծագումը¹²:

Եւսն մի շարք բառեր, որոնք Արմ-ում ստուգաբանված չեն:

Տոլի - «խաղողի որթ»: Վկայությունները միջինհայերենյան շրջանից են: Եւթադրվում է կապը ուրարտերեն **սուսի**-ի հետ: Վերջինս Ղափանցյանը մեկնում է «խաղող», Մելիքիշվիլին եւ Դյակոնովը՝ «խաղողի այգի»¹³: Գ. Զահուկյանը նկատում է. «Եթե որոշ փարաժներում ուրարտական ձայնեղները հայերենում արտացոլվել են ինչպես խուլեր, ապա հնարավոր է հայ. **փոլի** (փոյլի) «խաղող բառի ծագումը ուրարտ. **սուսի** (**սուսի** «խաղողի այգի, խաղող» բառից)»¹⁴:

Իր «Ստուգաբանական բառարան»-ում հեղինակը փաստորեն մերժում է այդ կապը. «Նազիվ թե կապ ունենա ուրարտ. **սուսի** (**սուսի**) «խաղողի այգի» բառի հետ (փոխառություն), հմմտ. նաեւ ուրիերեն **տս** «խաղող» (էջ 731):

Տորր - Ըստ ՆՏԲ-ի՝ «շառաիղ բուսոց եւ փնկոց. մանաւանդ բազում որթոյ խաղողոյ»: Գ. Զահուկյանը բերում է բառի ինթա-լուսական համապատասխանները¹⁵, իսկ «Ստուգաբանական բառարան»-ում հնարավոր է համարում **տարր** բառի ձայնդարձային փարբերակը **հ. -ն. *der** - «քերթել, ճեղքել» արմարից (էջ 734):

Վազ - «խաղողի վազ, որթ»: Արդի հայերենում գործածական այս բառը վաղ գրաբարյան շրջանից վկայություն չունի: Առաջին վկայությունը թերեւս Վարդան Այգեկցուց է. «Եւ կտրեց գխաղողին վազն եւ կուծն լցեց գինով»¹⁶:

Նր. Աճառյանը **վազ**-ը համարում է **վազել** «ցարկել, դուրս ցարկել» բայահիմքի իմաստային զարգացում՝ համեմատելով **ռուս. побер** «զխատր արմարի կողքից ծլած երկրորդական ճիւղեր, որ յառաջանում է» **побер** «փախչիլը, փախուստ», **берать** «վազել, փախչել» բայից: Իմաստային այդ կարգի անցում կա եւ գերմաներենում¹⁶:

9 Տե՛ս Արմ., **Որթ** բառահոգվածը: Գ. Զահուկյանը նշում է **հ. -ն. *ortho** - ձեւը (1987, էջ 141):

10 «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», **հ. 2**, Վենետիկ, 1837, Երեւան, 1981, **Ուռ** բառահոգվածը (այսուհետեւ՝ ՆՏԲ):

11 Տե՛ս Գ. Զահուկյան, **նշվ. բառարան**, էջ 751:

12 Տե՛ս Գ. Զահուկյան, **նշվ. աշխ.**, էջ 428:

13 Անդ, էջ 432:

14 Անդ, էջ 320:

15 Տե՛ս **Ո. Ղազարյան, Ն. Ավերիսյան**, Միջին հայերենի բառարան, Երեւան, 2009, էջ 724:

16 Տե՛ս Արմ., **Վազ** բառահոգվածը:

Վազ(ել)-ը համարում են հին իրանական փոխառություն՝ հ.- ե. **veg h-*ից¹⁷: Եթե բացառելի է հ.- ե. նշված արմարից հայ. **վազ**-ի անմիջական կապը, ապա գոնե **վազ** «խաղողի որթ»-ը պետք է համարել հայերենի նորամուծություն:

Ինչպես արդեն նշել ենք, այս իմաստային դաշտին վերաբերող բազմաթիվ բառեր կան եւ բարբառներում: Անդրադառնալով մի քանիսին, որոնք, մեր կարծիքով, որոշակի հեղափոխություն են ներկայացնում բառաձևերի, գործածության վաղ ակունքներ ունենալու, նախնական իմաստների առկայության եւ մի շարք այլ առումներով¹⁸:

Բանակ - «այգիների թմբերի շարքը, որոնց վրա տնկվում են վազերը»: Կարելի է դիտել **բանակ** «մարդկանց խումբ, շարք»-ի իմաստային զարգացում, որը կապարվել է հայերենում:

Գաւազան - «որթապտուկի մար կամ վազ, որ նոր են տնկվում՝ փոս» (Արմ.): Ղա-րաբաղի բարբառի **կ'վա'զան** ձևը հուշում է, որ բառը գործածության հին ակունքներ ունի:

Թ-անազ - «խաղողի փունկ, որթ, վազ»: Սյր. Մալխասյանը փորձում է կապել այս **tane-** «ծառի բուն»-ի հետ: Եթե կապը, իրոք, ճիշտ է, ապա հայերենի բառաձևը ավելի հին է, եւ փոխառությունը պետք է կապարված լինի միջինիրանական լեզուներից (միջինիրանական լեզուների **ak(ag)** ածանցը նոր պարսկերենում հիմնականում փոխվում է **e-**ի (**nāmak-nāme...** եւ այլն)):

Թ-ուկ - Սյր. Մալխասյանը մեկնում է. «Խաղողի որթի սարփինայ, որի վրա որթի թևերը գալիս հանգչում են»: Բառի երկու բաղադրիչներն էլ հ.- ե. ծագում ունեն:

Խնդողը - «խաղողի տեսակ»: Աճում է հիմնականում Արցախի տարածքում: Ամենայն հավանականությամբ խընդ/խինդ արմարը հ.- ե. ծագում ունի¹⁹:

Կռնկ - «վայրի խաղողի մի տեսակ, կյոթիկ, սեւ գույնով»: Ս. Պերոսյանը բառի առաջին բաղադրիչը համարում է հայերեն **կուռ** արմարը՝ առնչելով ուրարտ. **Quria** տեղանվան հետ. «Այս տեղանունը... անխաղի կապի մեջ է... տնկության առաջա-տար ճյուղերից մեկն հանդիսացող խաղողագործություն-գինեգործության հետ: Տեղանունը տրոհվում է **qur-** եւ **-ia** բաղադրիչների: Սրանցից առաջինի համարժեքն է հայ. * **կուռ** - արմարը, իսկ երկրորդին՝ **-ի** վերջածանցը: Ըստ այսմ, **Quria** տեղան-վան համարժեքն է հայերեն **կուռի** բառը, որը ծածկաբար նշանակում է «գինի»»²⁰:

Շալ - «խաղողի ճիւղ»: Նույն արմարի տարբերակն է **շաղ**-ը «մարդաշ ճյուղ»: Գ. Ջահուկյանը հնարավոր է համարում հ.- ե. ծագումը²¹:

17 Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, նշվ. բառարան, էջ 701: Որպես իմաստային զուգահեռ՝ հեղինակը բերում է **ոսր** եւ **ոսպուն** բառերը:

18 Նույնը քաղել ենք հիմնականում Սյր. Մալխասյանի «Հայերեն բացառական բառարանից», հ. 1-4, Երևան, 1944:

19 Տե՛ս Արմ., **Խինդ** բառահոլովածը:

20 Ս. Պերոսյան, Գևորգի նախադարձական փոխմի եւ գինու պաշտամունքի շուրջ. ՊԲՆ, 1999, թ. 2-3, էջ 176:

21 Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972, էջ 314:

Քրնթեմնը - «խաղողի փոքր ողկույզ՝ հափիկները թափված»։ Գործածական է Ղարաբաղի բարբառում։ Գ. Զախովյանը բացատրելի չի համարում **հ.- ե.** ծագումը²²։

Այժմ **խաղող** բառի մասին։ Այդ բառի ծագումը պարզ չէ։ Նսրակ է մի բան, որ այն **հ.- ե.** ծագում չունի, կամ **հ.- ե.** ծագումը փաստարկված չէ։ Բնականաբար, հարց է առաջանում. լինելով խաղողի մշակության և խաղողագործության, գինեգործության հազարամյակների վաղեմության փարածք՝ ինչո՞ւ հայերենը չունի **խաղող** հասկացության **հ.- ե.** (բնիկ հայերեն) անվանումը։

Մեր դիպարկումները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ վաղնջական ժամանակներում նման անվանումներ եղել են և մարենագործության մեջ պահպանվել են։ Նախքան դրանց անդրադառնալը՝ նկատենք մի իրողություն։ Ես։ Ինչքան էլ զարմանալի է, գրաբարում **խաղող** բառը հաճախական չէր, թեև առաջին վկայությունները Ե. դարից են։ Բառը չեն գործածել Կորյունը, Եզնիկը, Բուզանդը, Եղիշեն, Խորենացին։ Ազաթանգեղոսը և Փարպեցին վկայել են մեկական օրինակ։ Ներքինգերորդդարյան հեղինակներից **խաղող** բառը չեն վկայել Սեբեոսը, Ղևոնդը, Դրասխանակերպոցին, Ասողիկը։

Աստվածաշնչում **խաղող**-ը վկայված է 25 անգամ։ Ձեռքի տակ չունենալով Ս. Գրքի հունարեն համաբարբառը՝ **խաղող** բառի գործածությունները համեմատել ենք Աստվածաշնչի ռուսերեն համաբարբառի հետ։ Վերջինում արձանագրված է 42 կիրառություն²³։

Բերենք երկու օրինակ, որտեղ հայերեն բնագրում **խաղող** բառը չկա։ «Կթեցին զայգիս իրեանց» (Դավ. Թ. 27), ռուս. **«собирали виноград»**։ «Կթեցէք, կթեցէք, ճռաբաղ արարէք զմնացորդսդ Իսրայելի» (Երեմիա Զ. 9), ռուս. **«до конца доберут остаток Израиля, как виноград, работай рукою твоею, как собиратель винограда»**։ Այս կարգի օրինակների «անհամապատասխանությունը» բացարկելի է. հայերենում «խաղող» իմաստը «թաքնված է» **այգի, ճռաբաղ** և նման այլ բառերում, որոնք զուր «խաղողային» հասկացություններ են։

Ուշադրություն դարձնենք մի փաստի։ Ես։ Նայերենում պարզապես (մրգաբու) ծառանունները կազմվում են **-ի** կամ **-ենի** ածանցներով (արմաննի, թզենի, նշենի...)։ Գրաբարում **խաղողենի** վկայված չէ։ ՆՆԲ-ն բերում է մեկ վկայություն միջինհայերենյան շրջանից. «Տայ գիովութիւն քափուրի, որ ի հնդիկս ի մէջ խաղողենոյ հանեն»։

Խաղողենի, խաղողի չկա նաև բարբառներում (համեմատելու պարզ արձանագրված չէ «Նայոց լեզվի բարբառային բառարան»-ում)։

Կարելի է հավաստել, որ նախագրաբարյան շրջանում (մթագնված ձևով նաև գրաբարում) **խաղող** հասկացությունն են արտահայտել հետևյալ բառերը.

1. **Գինի** - նախ նշենք, որ **հ.- ե.** և ոչ հնդեվրոպական մի շարք լեզուներում **գինի** և **խաղող** հասկացությունները նույն արմատով կազմություններ են. հմմտ. ֆրանս. **vin**

²² Անդ։

²³ Stii u "Симфония к синодальному изданию Библии", Стокгольм, 1995։

«գինի», *vine*՝ 1. «խաղողի բերք», 2. «պղղապու ճյուղ», հին սլավ. вино «գինի», եւ «խաղողի որթ», ռուս. вино «գինի» - виноград «խաղող» եւ այլն:

Գրաբարի բառարանները **գինի** «խաղող» կամ «խաղողենի» իմաստը չեն արձանագրում: Այս իմաստները հաստատվող մատենագրական անհերքելի փվյալներ նույնպես չկան. բնականաբար պետք է հենվենք երկրորդական թվացող փաստերի վրա:

ա) **Գինի** բառը ՆՏԸ-ն մեկնում է «Բեր որթոյ կամ այգոյ. արիւն խաղողոյ. քաղցու կամ խազմուզ ինքնին եռացեալ...»: Ուշադրության արժանի է «Բեր որթոյ կամ այգոյ» բացատրությունը, որից փրամաբանորեն ենթադրելի է՝ այգու կամ վազի բերքը գինին չէ, այլ՝ խաղողը:

բ) Ե. դ. մատենագրությունից բաղված հետևյալ օրինակներում **գինին** դարձյալ վերաբերում է **խաղող** հասկացությանը. «Եւ զամենայն արեւելեան եւ գիւսիսային եւ գիւսարային կողմանս քաղաքին զարդարէ դաստակերպօք, եւ սաղարթիք ծառոց վարսատրաց, զանազանալք ի պտուղս եւ ի փրեւս եւ բազում բազմաբերս եւ գինեբերս ի նմա փոկեաց ովիպ» (Խոր., I, ԺԶ, 53)²⁴:

Գինեբեր բառը վստահորեն կարելի է փոխարինել «խաղողաբեր»-ով. այդ է հուշում նաեւ **զանազանալք ի պտուղս** կապակցությունը:

Նմանաբնույթ օրինակ ունի Եղիշեն. «Չորացան ազագեցան բուրաստանք, ծաղկոցաց նոցա, եւ փաշտախիլ եղեն որթք գինեբեր այգեաց նոցա» (Եղիշեն, 201)²⁵: Մեկ օրինակ էլ բերենք Աստվածաշնչից. «Եւ զամենայն պտուղ իւղոյ եւ զամենայն պտուղ գինոյ եւ ցորենոյ, զոր փացեն Տեառն զպտուղ իւրեանց, քեզ եպու զայն» (Թ-իւք ԺԸ, 12), ռուս. «Все лучшее из елєя и все лучшее из винограда и хлеба, начатки их, которые они дают Господу, я отдал тебе»:

Չանդրադառնալով **գինի** բառի ստուգաբանությանը (բնիկ հայերեն, հ.- ե. ծագման փաստը անառարկելի պետք է համարել)՝ ենթադրություններ կան նախնական **գին** արմարի գոյության մասին. գրաբարյան որոշ կազմություններ, եթե դրանք ձեռագրական աղավաղումներ չեն, այդ են հաստատվում. **գինոպ** «գինու հոպ ունեցող», **գինութիւն** «գինաբբություն», **գինարբու**, **գինաւէր** (կա եւ գինուէր):

Գինի բառի մեջ -ի ածանցի գոյությունը ընդունում է եւ Գ. Զառուկյանը. «Վաղնջահայերենում այն եղել է դեռեւս գործուն եւ արդյունավետ ածանց, հին հայերենում դադարել է արդյունավետ լինելուց, թեւեւ պահպանվել են ածանցելի եւ ածանցյալ հիմքերի հակադրություններ. ա) գոյականներ՝ ալի-ք, աղաւնի, աղ-ալ-իք, այգի, անդի... գինի»²⁶:

24 Մովսէս Խորենացի, Պարմութիւն Նայոց, քննական բնագիրը եւ ներածութիւնը Մ. Աբելեանի եւ Ս. Յարութիւնեանի, նմանախանութիւն, լրացումները Ա. Սարգսեանի, Երևան, 1991:

25 «Եղիշէի Վասն Վարդանայ եւ Նայոց պատերազմին», ի լոյս ածեալ բաղդապութեամբ ձեռագրաց, աշխարհութեամբ՝ Ե. Տէր- Միւսսեան, Երևան, 1957:

26 Տե՛ս Գ. Զառուկյան, նշվ. աշխ., էջ 231:

2. **Որթ** բառի ստուգաբանությանը արդեն անդրադարձել ենք, ինչ վերաբերում է բառիմաստին, ապա ՆՇԲ-ն ևս Առձեռն բառարանը²⁷ «խաղող» իմաստը չեն նշում, իսկ Արմ.-ը Գ. Մազիարյանից բաղված «ճաշէին յորթ, ի հաց և ի կոգի» նախադասության մեջ իրավացիորեն արձանագրում է **որթ** «խաղող» իմաստը: Այդ իմաստը նշում է ևս Գ. Ջահուկյանը²⁸:

Ս. Գրքից բաղված հետևյալ օրինակում **որթ**-ը դարձյալ «խաղող» իմաստով է գործածված. «Եւ եղիցին սփիւք քո իբրեւ գողկոյզս որթոյ» (Երգ. Լ. 8), ռուս. **«И груди твои были бы вместо кистей винограда»**:

3. **Այգի**-ն նախապես ունեցել է միայն «խաղողի այգի» իմաստը: Արմ.-ում **այգի**-ն դիպում է որպես «խաղողային» հասկացություն. 1. «խաղողի այգի», 2. «խաղողի որթ»:

«Արդի հայերէնի մէջ, - գրում է Նր. Աճառյանը, - արեւմտեան գրականում այգի պահել է իր բուն նշանակութիւնը, իսկ արեւելեան գրականում նշանակում է ընդհանրապէս «պարտէզ»»²⁹:

Այգի բառի նախնական իմաստն ակնառու է դառնում հայկապետ Ս. Գրքի հայերէն և այլ լեզուների որոշ հապավանքների համեմատությունից. հմմտ. «Եւ զանդս ձեր և զայգիս ձեր և զձիթնիս ձեր զագնիս՝ առցէ» (Ա. Թագ. Ը. 14), ռուս.՝ **«И поля ваши и виноградные и масличные сады ваши лучшие возьмет»**: «Երկիր... այգեաց հացի, երկիր ձիթնեաց իւղոյ և մեղու» (Դ. Թագ. ԺԸ. 32): «Եհար կարկրի զայգիս նոցա և զթզնիս նոցա եղևամբ» (Սաղմ. ՆԷ. (ՆԸ.) 47), ռուս.՝ **«Виноград их побил градом и сикоморы их- льдом»**:

Ուշադրության արժանի է մի հանգամանք եւս. այլ փեսակի այգիները (ոչ խաղողի) գրաբարում արտահայտվում են **բուրաստան, դրախտ, պարտէզ...** բառերով. «Եւ եհան արձակեաց զնա... ի **դրախտ** անտի» (Մանգ. Գ. 23):

«Եւ իբրեւ **գրուրաստանս** առ զեկտովք» (Թխր ԻԴ. 6): Ընդգծված բառերի հուն. համապատասխանը Παράδεισος-ն է, իսկ ռուս.՝ **сады** (առանց **виноградный** ածականի):

ԺԳ. դարում վկայված ներքոնիշյալ օրինակում **այգին** հաստատապես «խաղող» իմաստն ունի. «Ի միում փեղոջէ ջամբէ բնութիւնն այգոյ բաղցրութիւն և լուծութիւն»³⁰: Բնագրի ռուսերէն թարգմանությունը՝ **«Природа из общего источника дает винограду сладость»**³¹:

Սգր. Մալխասյանի բառարանում վկայված **այգեռուպ** «խաղողի հյութից պարբասրված դռշար, ռուպ» բառի **այգ(ի)** բաղադրիչը «խաղող» իմաստն ունի:

27 «Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուին», Վենետիկ, 1865:

28 Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 184:

29 Տե՛ս Արմ., **Այգի** բառահոգվածը:

30 Տե՛ս **Իշոխ**, Գիրք ի վերայ բնութեան, աշխատ.՝ Ս. Վարդանյանի, Երևան, 1979, էջ 89:

31 Անդ:

Այգի բառով գրաբարում առկա են փասնյակ կազմություններ, որոնք վերաբերում են «խաղող» հասկացությանը. **այգաւէր, այգեգործ, այգեգործութիւն, այգեթաղ, այգեկիթ(ք), այգեկութ(ք), այգեստան, այգեւեք** եւ այլն:

Այգի բառի հ.-ե. ծագումը վիճարկելի չէ³²: Նր. Աճառյանը **այգի** բառի արմատը համարում է * **այգ** «խաղող», իսկ **-ի**-ն ծառանունների բնորոշ անուն: Այս ենթադրությունները հաստատվում են վերը բերված եւ նման օրինակներով: Կարելի է ենթադրել, որ վաղնջահայերենում **այգ(ի), որթ, գին(ի)** բառերը ունեցել են եւ «խաղող» իմաստը:

Ն.-ե. ծագումով այդ բառերի «խաղողային» բնույթը կողմնակիորեն կարող է հաստատել Նայաստանի փարաձքում խաղողագործության եւ գինեգործության զարգացման հազարամյա ակունքների հավաստիությունը:

Կարելի է ենթադրել նաեւ, որ «խաղող» իմաստով գործածված **այգ(ի), որթ, գին(ի)** բառերը վաղնջահայերենում եղել են հայերենի փարաձքային փարբերակներ կամ գործառնել են ժամանակագրային փարբեր կտրվածքներում:

Խաղող բառը, ըստ երևույթին, հայերենում գործառնել է ավելի ուշ՝ աստիճանաբար դառնալով համապատասխան հասկացության հիմնական արտահայտիչը գրաբարում եւ հայերենի հեղազա բոլոր լեզվավիճակներում:

32 Տե՛ս նաեւ, **Այգի** բառափոխվածք. **Գ. Զահուկյան**, Նայերեն սրուգաբանական բառարան, էջ 48: